

Genderově inkluzivní vyjadřování

Doporučení pro instituce, podniky, veřejnou správu i jednotlivé osoby

Vypracovala: Jana Valdová, Ph.D., jazykovědkyně a soudní znalkyně v oblasti jmen.

Podklady pro workshop Pride Business Forum. Praha, 05.09.2022.

Tento metodický materiál obsahuje doporučení, jak používat genderově inkluzivní jazyk; jak komunikovat a koncipovat texty a promluvy efektivněji, adresněji, uživatelsky přátelštěji. Obecně platí, že genderovou jazykovou reflexi vyžadují tyto složky mluvního projevu:

- Eliminace **genderových stereotypů**. Místo „...zúčastnilo se pětadvacet příslušnic něžného pohlaví“ použijeme „...zúčastnilo se pětadvacet žen“. Místo „Českým vojákům bude velet žena“ použijeme „Českým vojákům bude velet XY“ s uvedením jména.
- Alternování tzv. **generického maskulina**. Kdo zahrnuje osoby pod genericky míněné maskulinum, může se připravovat o propagaci zajímavých osobností nebo dokonce slovně potírat jejich účast na veřejném dění.¹
- **Příjmení žen**. Příjmení uvádíme zásadně v původním tvaru. Obavy před nesprávným použitím nepřechýlených příjmení ve větě se dají rozptýlit tím, že si nejprve vyzkoušíme dát do různých pádů jméno Ester Krejčí, a stejným způsobem dosadíme do vět třeba Caroline Criado-Perez.²
- Otázka „**Paní, nebo slečna?**“ je zastaralá a neexistuje k ní mužská verze („Pán, nebo mladík?“). Ženy oslovujeme „Paní“; která bude chtít, opraví nás.
- Novým tématem je v češtině komunikace s lidmi **nebinárních pohlaví**. Používají-li lidé preferované jméno a zájmeno, respektujeme je.

Následující tabulky nejsou univerzální šablonou ani vyčerpávajícím návodem. Vycházejí z konkrétních formulací na českých webech; **příklady v nich mají více řešení a rozhoduje konkrétní kontext**. Zejména tvorba nových textů nabízí prostor pro vytríbené vyjadřování. Prostředky genderové symetrizace textů jsou shrnuty pod tabulkami.

1. Webové stránky, mediální prezentace, popis činnosti a služeb

Inkluzivní vyjadřování začíná u **názevů institucí a aktivit** ve veřejném prostoru. Přistupujeme k nim se snahou **používat maskulinum moudře a střídme a oslovit všechny cílové skupiny**, zejména ty podprezentované, chceme-li je získat. Týká se to názvů akcí, spolků, institucí, webových stránek, soutěží, slavností. Místo *Sportovec roku* lze zvolit název *Sportovní osobnost roku*, místo *Sama doma* se televizní pořad mohl jmenovat *S námi doma*, webová stránka *mladisportovci* se může nazývat *mlady sport* – o výsledné verzi názvu rozhoduje záměr, smysl akce a kontext.

Z téhož hlediska formulujeme texty. Dobře poslouží vespolečné označení *lidé* místo maskulina *občané* (1). Pracoviště pojmenováváme názvem instituce (2) a můžeme přitom využít **deixe** (odkaz na situaci, místo, čas apod., zde: *naš úřad*). **Deixe** pevněji propojí komunikující, proto ji také najdete na pravé straně tabulek častěji. Verze (6) zdůrazňuje, že kdokoli z našeho týmu vykazuje odborné kompetence; tak se projeví i soudržnost týmu. Vyhýbáme se legitimizaci stereotypů na trhu práce označováním osob podle většinově zastoupeného pohlaví (8).³ Alternativy mohou být i kratší než původní verze (2, 4, 7, 10), ale nic se nestane, když budou delší. Ve verzi (7) je opět

¹ Podle některých studií se na inzerát, formulovaný v maskulinu hlásí až o 25 % méně žen.

² Zcela mylný je názor, že je nezbytné přechylovat příjmení žen, aby se dala skloňovat. S nesklonnými jmény a příjmení česká veřejnost umí zacházet, jak ukazuje příklad s Ester Krejčí.

³ Něco jiného je referovat o události, jíž se zúčastnily pouze pracovnice, žádný kolega a žádné jiné identity, jež by bylo třeba jazykově zviditelnit – tam samozřejmě použijeme femininum.

použita deixe (oslovení ve druhé osobě). Týká-li se věc nebinárních osob, lze v písemné verzi použít hvězdičku: *žadatel*ka* (15). Principy inkluzivního vyjadřování vedou obecně k lepšímu zohledňování složení cílové skupiny.

Původní formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
1 Vítá Vás město, jehož občané po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv.	Vítá Vás město, ve kterém lidé po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv.
2 Hodnotami, které respektují zaměstnanci města zařazení do městského úřadu, jsou ...	Hodnotami, které respektujeme na našem městském úřadě, jsou ...
3 Jedním z dílčích cílů je posilovat pozitivní vnímání úředníků klienty úřadu	Jedním z dílčích cílů je posilovat pozitivní image úřadu na veřejnosti
4 Tato oblast definuje vztah mezi klientem a úřadem	Tato oblast definuje klientský vztah s úřadem
5 Turista (název rubriky)	Turistika / Cestování
6 Úřad se opírá o vysoce motivované kvalifikované odborníky	Úřad se opírá o vysoce motivované kvalifikované odbornice a odborníky ⁴
7 Občan může požádat o vydání cestovního pasu ve zkrácené lhůtě	Můžete požádat o vydání cestovního pasu ve zkrácené lhůtě / Lze požádat...
8 Informace jsou k dispozici u pracovníků odboru majetku města	Informace jsou k dispozici na odboru majetku města
9 Nahlášené změny ordinačních hodin praktiků během léta	Nahlášené změny ordinačních hodin praktických lékařek a lékařů během léta
10 Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů s cílem poskytnout občanům co nejlepší komfort	Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů v zájmu co nejlepšího komfortu
11 Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadového hospodáře, který bude koordinovat svoz odpadu	Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadové/ho hospodáře/-ky pro koordinování svozu odpadu
12 Název pracovní pozice Pracovník Centra volného času	Název pracovní pozice Pracovník/-ice Centra volného času
13 K zásahům do významného krajinného prvku si musí ten, kdo zásah zamýšlí, opatřit závazné stanovisko orgánu ochrany přírody	K zásahům do významného krajinného prvku potřebujete závazné stanovisko orgánu ochrany přírody
14 Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si občan může vyřídit řadu záležitostí, jež pro něho úřad zajišťuje	Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si můžete vyřídit řadu záležitostí, jež pro vás úřad zajišťuje

⁴ Pořadí rodů můžete u všech formulací střídat; kdo chce, klade ženské tvary na první místo – tak je to obecným zvykem například v rakouské němčině.

15	Náklady hradí žadatel	Náklady hradí žadatel/ka / Náklady hradí žadatel*ka
----	-----------------------	---

2. Zprávy o činnosti organizací, obcí, podniků. Pozvánky, výzvy, upozornění

Zprávy o veřejném dění budou **komplexnější a informativnější**, jsou-li zmíněny ženy (16). Většinu vystavených výrobků (18) možná vyrobily ženy; at' tak či onak, *spoluobčany* lze vynechat. Rodově neutrální **slovesné přídavné jméno** osloví cílové skupiny lépe než maskulinum (19).⁵ Účinek přání či poděkování posílíme nazváním **instituce** (22), nikoli „pouze“ *zaměstnanců, aktérů* (23), přičemž můžeme opět použít deixi. Druhá verze věty (25) obsahuje kromě *naší* mládeže jednu deixi navíc (*zaveme*).

Formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe	
16	Občané místních částí představili zástupcům vedení města návrhy projektů	Občanky a občané místních částí představili vedení města návrhy projektů
17	Do ankety se zapojilo 327 respondentů	Do ankety se zapojilo 327 lidí
18	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce našich spoluobčanů	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce
19	Město vyhláší poskytnutí stipendia pro tři studenty jakékoliv vysoké školy v ČR	Město vyhláší poskytnutí stipendia pro tři studující jakékoliv vysoké školy v ČR
20	Upozorňujeme čtenáře, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky	Upozorňujeme, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky
21	Zájemci se mohou hlásit u paní XY	Máte-li zájem, hlase se u paní XY
22	Požehnané Velikonoce vám přeji všichni zaměstnanci Charity	Požehnané Velikonoce vám přeje Charita
23	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci všem místním aktérům z řad zástupců škol, sociálních služeb a úředníků	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci Vám všem z místních škol, sociálních služeb a úradů
24	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké účastníky je zajištěna.	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké je zajištěna.
25	Představitelé města XY zvou naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskusní fórum	Město XY zve naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskusní fórum / Zaveme naši mládež...

3. Podpora mladých lidí

Mladí lidé představují budoucnost obce a regionu. Proto je vhodné vyjádřit jim podporu také způsobem formulování textů. Přestože nebo právě proto, že se dívky učí být „zahrnovány“ pod mužský rod (26), **explicitním označením** jim dáme najevo, že o nich obec či instituce ví a že jsou vítány. Strany, kroužky, kluby a akce mohou **rozšířit členskou základnu**, když použijí správné jazykové strategie; zkušenost učí, že mnoho dívek se bohužel začne zajímat o věc až při spatření ženského názvu (například *hasička, rybářka*), který jakoby otevře dveře k netušeným příležitostem. Ve verzi (29) je použita deixe (*našich*).

⁵ V češtině se dávno vžila slovesná adjektiva *kupující, prodávající, cestující, pracující* apod. V některém pádu může rodově neutrální tvar vyžadovat rodově specifické koncovky, což nepopírá jeho rodově neutrální funkci. Vypíšeme prostě celý tvar nebo použijeme lomítko: „průkaz studující/ho“.

	Formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
26	Na start se postaví více než 150 mladých cyklistů ze třinácti zemí	Na start cyklistického závodu se postaví více než 150 dívek a chlapců /150 mladých lidí ze třinácti zemí
27	Závodů se mohou zúčastnit jak děti rybáři, tak i nerybáři	Závodů se mohou zúčastnit i děti bez zkušenosti s rybařením
28	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů. Pět z nich tvořili žáci, šestý tým byl složen z učitelů školy	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů: pět žákovských a šestý, složený z vyučujících
29	Závod míru nejmladších sportovců	Závod míru našich nejmladších
30	Nejeden dětský závodník si mohl vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet	Nejedna dívka či chlapec si mohli vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet / Všichni si mohli vyzkoušet...

4. Komunikace s osobami nezjištěných nebo nebinárních identit

Luca Dolejší nebo Ellis White může být žena, muž nebo osoba jiné identity. Čeština nemá pro nebinární identity specifické zájmeno, přípony pro názvy osob ani koncovky sloves, i když existují pokusy o jejich zavedení nebo o sebezprezentaci ve středním rodě.⁶ Lidé nebinárních identit preferují **komunikaci v tom rodě, v němž se sami vyjadřují**. Na otázku „Jak Vás mám prosím oslovovat?“ rádi odpoví.

Pro **písemnou komunikaci** se vyvíjejí způsoby, jak označit a oslovit všechny identity bez rozdílu. Jednou z variant je v zahraničí již zavedená hvězdička: „Uchazeči*ky⁷ se dostaví...“. Jiným řešením je podtržítka před příponou či koncovkou nebo dvojtečka (*uchazeč_ka*, *uchazeč:ka*). Můžeme vyzkoušet, co z toho nám nejvíce vyhovuje – kritériem může být i vzhled textu – a podle toho sjednotit způsob psaní na pracovišti. Nemusí to tak zůstat navždy; čas ukáže, co se osvědčí.

V korespondenci s člověkem nezjištěné nebo nebinární identity můžeme používat neutrální pozdrav a v textu **neutrální formulace**, dokud se v průběhu komunikace nevyjasní, jak si dotyčná*y přeje být oslovován*a. V **inzerci** pracovních pozic uplatníme vstřícnost vůči všem: „Přijmeme ekonomu/ekonomku (muže, ženu, ostatní)“, „Přijmeme ekonomku/ekonomu (ž, m, x)“, „Nabídka práce: ekonom*ka“ apod.

	Formulace	Alternativy
31	Vážený pane nebo paní Dolejší	Dobrý den ⁸
32	... v posledním e-mailu jste žádal/a...	... v posledním e-mailu žádáte...
33	Děkujeme, že jste se zúčastnil/a...	Děkujeme Vám za účast na...
34	Sdělte prosím, zda byste preferoval/a...	Sdělte prosím, zda preferujete...
35	Byli bychom rádi, kdybyste odpověděl/a do týdne	Uvítáme Vaši odpověď do týdne / Uvítáme, když nám odpovíte do týdne

⁶ Střední rod je „obsazen“ pro pojmenovávání nezralých bytostí.

⁷ Čtème: „Uchazeči a uchazečky se dostaví...“. Tvar *uchazeči*ky* je možné psát se spojovníkem: *uchazeči*-ky*. Spojovník naznačí, že přípona se nepřipojí za dané slovo, nýbrž po odtržení -i. Psaní bez spojovníku je ale stále častější a autorky*ři budoucích mluvníc českého jazyka to budou muset vzít na vědomí jako prostý fakt.

⁸ Neutrální pozdrav může znít příjemněji než *Vážený pane/Vážená paní* s lomítkem v oslovení, nicméně některá pracoviště odmítají tento pozdrav jako nezdvořilý. Jazykové prostředky proto volíme vždy s ohledem na aktuální situaci a na zvyklosti v daném místě.

5. Vizualizace

Vizualizace by měly **zvat k účasti** textem i obrazem. Název *Klub šachistů* s fotografií skupiny chlapců znejistí dívky a nemotivuje je ke vstupu; rodiče dívek pro jistotu někdy telefonicky vyjasňují, zda klub dívky vůbec přijímá.

Na vizualizacích událostí (grafikách, obrázcích, fotografiích) je znát, jak daná komunita přistupuje k **rovnému pojednávání žen a mužů**. Záběry z akcí, kde převládají nebo dokonce jednájí pouze muži, seznamy konferenčních příspěvků bez účasti žen, diskusní *manely* bez žen prozrazují, jaké je v dané instituci postavení žen a zda se tím někdo zabývá.

Prezentace **osob a kolektivů** by neměly vypadat tak, že ženy budou širokými úsměvy ztělesňovat laskavost a vážní muži v oblecích s kravatami odbornost. Důležitou roli hraje výraz obličeje, pozice, typ a barva oblečení, vhodné pozadí. Šetrřit úsměvem na reprezentační fotografii se vyplácí už proto, že ne vždy sdělujeme úsměvné obsahy.

6. Genderově inkluzivní vyjadřování je věcí dobré vůle a tréninku

Souvětí z Ústavy ČR s celkem jedenácti znaky maskulina se z hlediska inkluzivního jazyka zdá být neřešitelným: „Dnem, kdy se poslanec nebo senátor ujal úřadu prezidenta republiky, nebo dnem, kde se ujal funkce soudce nebo jiné funkce neslučitelné s funkcí poslance nebo senátora, zaniká jeho mandát poslance nebo senátora.“

Tuto pasáž zvolila M. Pravdová z Ústavu pro jazyk český (2015, MF Dnes), aby přesvědčila širokou veřejnost, že v češtině není genderově inkluzivní vyjadřování možné: „Dnem, kdy se poslanec/poslankyně nebo senátor/senátorka ujal/a úřadu prezidenta/prezidentky republiky, nebo dnem, kde se ujal/a funkce soudce/soudkyně nebo jiné funkce neslučitelné s funkcí poslance/poslankyně nebo senátora/senátorky, zaniká jeho/její mandát poslance/poslankyně nebo senátora/senátorky.“

K genderové symetrizaci textu přitom stačilo použít přídavná jména, a výsledek je dokonce kratší: „Poslanecký nebo senátorský mandát zaniká dnem nástupu do prezidentské, soudcovské nebo jiné funkce, neslučitelné s tímto mandátem“.

7. Noam Chomsky a kreativní práce s textem

Jazykovědec Noam Chomsky rozlišuje **pravidly řízenou kreativitu** a radikálnější, **pravidla měnící kreativitu** (*rule-governed creativity, rule-changing creativity*). Dejme tom, že chceme citlivě referovat o osobě, která změnila nebo se chystá změnit pohlaví. Vyjdeme přitom z textu, volně inspirovaného zprávou z médií:

- „Známý politik Florian Novák překvapil. Jsem heterosexuální žena, napsal. Florian Novák učinil na sociálních sítích překvapivé prohlášení. Cítí se být heterosexuální ženou, uvedl. „Nejsem gay, jak jsem se domníval, nýbrž heterosexuální žena. Čeká mě složitá změna pohlaví, ale konečně se cítím správně a můj život mi dává smysl,“ svěřil se politik.“

Zpráva inscenuje událost jako překvapení: používá výrazy *překvapil, překvapivé prohlášení*. Kromě toho se zde píše o Florian Novák jako o muži. Když Florian Novák zveřejnila informaci o nalezení své autentické identity na sociálních sítích, pravděpodobně nemínila nikoho překvapovat. Korektura zprávy bude tudíž probíhat na **dvou úrovních**: za prvé, vyhne se dryáčnickému pojetí události jako „překvapení“ a dá najevo, že změna pohlaví není atrakce. A za druhé, jazyk bude použit tak, aby doprovázel, verbálně vystihl a potvrdil změnu identity.

K přeformulování se nabízí **kreativita, měnící pravidla**. O témž člověku budeme referovat ve dvou mluvnických rodech, a tak představíme identitu jako kontinuum. Střídání rodů ostatně není neobvyklé; zaznamenáváme je v homosexuální komunikaci i v nebinárních komunitách. Zde se uplatní již ve druhé větě textu, tedy na strategickém místě:

- „Známý politik Florian Novák učinil na sociálních sítích prohlášení o své identitě. ‚Nejsem gay, jak jsem se domníval, nýbrž heterosexuální žena‘, napsala. Čeká mě složitá změna pohlaví, ale konečně se cítím správně a můj život mi dává smysl,‘ svěřila se politička.“

Politik sděluje ještě v maskulinu, že není gay, avšak jazyk zprávy drží krok s jeho osobním pocitem: je znát, že referující o nově deklarované identitě nejen nepochybuje, nýbrž ji podporuje.

8. Shrnutí: Doporučované jazykové postupy a prostředky

Práce s jazykem může být zábavná a kreativní. Přemýšlivkyním a přemýšlivcům se někdy podaří vytvořit neotřelý výraz, který počítač podtrhne červenou vlnovkou. Právo na existenci má každé nové slovo nebo slovní spojení, je-li **smysluplné a výstižné**. Ba navíc takový výraz často upoutá pozornost na Váš psaný či mluvený projev, zapůsobí jako reklama i pozvánka a dobře „prodá“ Váš záměr. V předchozích tabulkách byly použity jazykové postupy a prostředky, které lze mezi sebou kombinovat. Odkazují k nim čísla výše uvedených příkladů v závorkách.

- **Feminizace:** doplnění ženského jazykového tvaru nebo přípon či koncovek ženského rodu (9, 11, 15). Nikdy nepoužíváme závorčky, např. *lektor(ka)*; žena do závorčky nepatří. Lze-li ženský tvar utvořit beze změny slovního kmene, můžeme ve formulářích a místy též v souvislých textech použít tyto způsoby: *žadatel/ka* (15), *žadatel/-ka*, *žadatelKa*. Podle okolností je použijeme také v nepřímých pádech: „upozorňujeme žáky/ně“. Hvězdička (nebo podtržítka či dvojtečka) místo lomítka naznačí respekt vůči nebinárním lidem: *žadatel*ka*, *upozorňujeme žáky*ně*.
- **Neutralizace:** vynechání mužského rodu a případné přizpůsobení textu (7, 10, 18). Nahrazení mužských názvů označením činnosti, instituce, oboru působnosti (2, 22, 23). Neutralizace se dobře snáší s deixí: *Váš podpis* místo *Podpis žadatele*.
- **Přídavné jméno** (4, 24, 29), přívlastek neshodný (27), zpodstatnělé (slovesné) přídavné jméno: *vyučující* (28), podobně též *kupující, vedoucí, referující*.
- **Vespolné podstatné jméno:** *děti, lidé, osoba, osobnost, autorita* atd. (17, 25). Vespolné substantivum je označení v některém rodu, jež funguje jako označení osob kteréhokoli rodu. Mnoho vespolných substantiv mužského rodu se v současnosti přechyluje. Výraz *hostka* může posílit respekt vůči dotyčné: „Vítáme naši vzácnou hostku, expertku v oboru XY“. Vzácněji vznikají mužské protějšky původně ženských názvů osob (*mažoret* aj.), což není nic jiného než produkt pravidly řízené kreativity. Na případnou námitku, že výraz se nepoužívá,⁹ s porozuměním odvětime, že jej tedy zavedeme.
- **Deixe:** propojení textu s mimojazykovým kontextem odkazem na osoby, místa, čas aj. často eliminuje maskulina a zvýší účinek textu (13, 21).
- **Opis** jinými slovy (10, 13, 33, 35).
- **Střídání rodů** (srov. ukázkou v bodě 7), případně jiné postupy k vyjádření pohlaví a identit jako kontinua.

Jazyk má sloužit nám, ne my jemu.

Přeji Vám mnoho úspěchů!

Jana Valdrová

⁹ Ústav pro jazyk český: Výraz *mažoret* „...bychom v češtině raději nedoporučovali. V úzu jsme nenašli jediný výskyt“; „vzhledem ke své neobvyklosti [by] mohl být chápán jako nežádoucí ironie“. In <https://ujc.avcr.cz/jazykova-poradna/dotazy/0035.html>.

Doporučené zdroje

Internetová hesla *rodově vyvážený jazyk*, *genderově vyvážený jazyk* / *inkluzivní jazyk*, *gender-neutral language*, *gender-inclusive language*, *geschlechtergerechte Sprache* a další, k vizualizacím *visualizing gender stereotypes*.

Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to Member States on the Elimination of Sexism from Language: <https://rm.coe.int/1680505480>.

Informace o generickém maskulinum a bibliografie, 2016:

<https://www.czechency.org/slovník/GENERICKÉ%20MASKULINUM>.

Informace o genderově vyváženém vyjadřování a bibliografie, 2016:

<https://www.czechency.org/slovník/GENDEROVĚ%20VYVÁŽENÉ%20VYJADŘOVÁNÍ>.

Chomsky, N. 1964: *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.

Kritika vedení konference o rovnosti žen a mužů a návrhy řešení: Valdřová, J. 2005. Jak jazyk zabíjí image odbornice. Pp. 1–3 in *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Roč. 6, číslo 2/2005. Dostupné z <https://www.gendersonline.cz/pdfs/gav/2005/02/01.pdf>.

Analýza veřejného projevu z hlediska rovnosti pohlaví s citáty slavných osobností českého veřejného života: Valdřová, J. 2018. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, 462 stran.

Kontakt: jana.valdrova@gmail.com.

Pro použití textu nebo jeho částí je třeba písemného souhlasu autorky.